

types of schools of university level have to fulfill different functions. These transformations are not reflected in the overall approach to educational issues and they give rise to numerous problems. All this demands a new strategy in school education at the post-secondary level and a new approach to the higher education model. What becomes an important message of this study is drawing attention to the chances resulting from treating education as social good and from creating such a model of school education in which university level schools (fulfilling various dominating functions) support one another in their activity and development.

Key words: higher education; university; functions of universities; educational transformations; differentiated higher education model.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2016

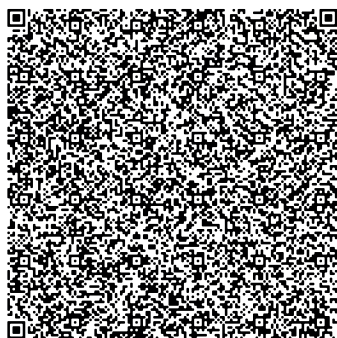
Прийнято до друку 29.09.2016

УДК 37.014.5/9

Олена Іваній

ORCID iD 0000-0003-6577-1-325

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри всесвітньої історії та методики навчання суспільних дисциплін,
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка,
вул. Роменська, 87, 40002 Суми, Україна,
ya@lenusichka.ru

ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ВІДРОДЖЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ РИМСЬКОГО ПРАВА СЕРЕДНЬОВІЧНИМИ УНІВЕРСИТЕТАМИ

Автором досліджено ступінь впливу середньовічних університетів Західної Європи на процес відродження та популяризації римського права; розглянуто історію становлення римського права в університетах Італії, Іспанії, Німеччини, Франції та роль у цьому Болонського університету як центру розвитку юридичної науки в Середньовічній Європі. Римське право, як жоден інший фактор епохи Середньовіччя, сприяло подоланню державних та інших територіальних кордонів, створенню єдиної організації європейської правової культури, юридичної науки та освіти.

Ключові слова: Болонська школа; глосатори; епоха Середньовіччя; римське право; розвиток університетської освіти.

Вступ. Сучасна юриспруденція бере свій початок з класичного римського права, яке є важливим історичним явищем, що вплинуло на розвиток законодавства і правових учень інших держав, а його розгляд є актуальним у зв'язку зі становленням правового законодавства в Україні. Після падіння Римської імперії в 476 р. римське приватне право продовжувало існувати і розвиватися в Візантії. Кодифіковане римське право візантійського зразка – особливо Кодекс Юстиніана та його Новели, стали основою для формування нової галузі правової культури – церковного православного права. Велике значення у справі збереження римського приватного права мала та обставина, що церква усі свої суперечки (між церковними установами, монастирями та окремими їх служителями) вирішувала на основі римського права, внаслідок чого природно сфера дії римського права значно розширювалася. Ряд авторів (Задорожний Ю. А., 2007; Косарев А. И., 1986; Суворов Н. С., 1898), розглядаючи сутність римського права, практично не звертають уваги на роль середньовічних

університетів Європи в його відродженні та вплив на юридичну науку і практику сучасної Західної Європи (Ivanii O., 2014, p. 265).

Метою статті є висвітлення ступеню впливу середньовічних університетів Західної Європи на процес відродження та популяризації римського права.

Тенденції відродження римського права середньовічними університетами Західної Європи. Історія римського права в Західній Європі, починаючи з епохи Середньовіччя, є прикладом його запозичення в інтересах застосування до особистої юридичної культури та практики. Відбувається його відродження, засвоєння та популяризація. Це було викликано економічними, соціальними та духовними потребами суспільства, яке гостро відчувало необхідність у правовому регулюванні, правовій стабільності, а відповідно й у поширенні юридичної освіти та мислення. «Відкриття» римського права визнала католицька церква, що побачила в ньому засіб, здатний підтримати канонічне право та домагання пап

світового панування. Санкціонувала відродження римського права і королівська влада аби прагнути до централізації, а отже, і до юридичного закріплення всього державного та суспільного життя.

Протягом XI-XIII ст. в Західній Європі скрізь засновуються університети, в яких вивчається і викладається римська правова культура. В цілому процес засвоєння і переробки римських правових текстів у західноєвропейських університетах проходив у три етапи, кожен з яких доповнював попередній. Перший етап – друга половина XI-XIII ст. Це час так званих «гласаторів», найвизначнішими представниками яких були Ірнерій, Плацентін, Ацо, Аккурсій. Другий етап – кінець XIII-XV ст. Це час «постгласаторів», або «коментаторів», серед яких виділялися Луллій, Бартол, Бальд, Майно. Третій етап – початок XVI – перша половина XVII ст. Це час «гуманістів», серед яких історики права виділяють Альціата, Альчіато, Цазія, Балдуїна, Куяцій, Готофреда.

Викладання полягало в читанні і коментуванні джерел (головним чином Кодифікації Юстиніана – Дигестів, Інституцій), коментарі тлумачились викладачами і тлумачення під диктовку записувались слухачами. Основним методом аналізу римських джерел була *екзегеза*, яка вчинялась шляхом написання між рядками або на полях оригіналу коротких приміток або пояснень до окремих слів – *глос*. Звертаючись до римських правових текстів, гласатори прагнули в першу чергу усвідомити сенс правових норм і висловів, що містилися в них. Від пояснення окремих положень вони закономірно переходили до створення логічно струнких теоретичних концепцій. У результаті гласатори стали викладати римські правові ідеї по своїй власній системі, не дотримуючись порядку книг, титулів, параграфів римських правових текстів. Аналітично зіставляючи конкретний матеріал з того чи іншого правового питання, що містився в кодифікації Юстиніана, гласатори долали казуїстичний характер, властивий класичному римському праву, вводили до нього широкі узагальнення, створювали нову систематику. Так, за допомогою додавання суджень римських юристів з окремих видів договорів професори-гласатори виробили загальне поняття договору. Вони чітко розрізняли особисті і речові права, створили єдину концепцію речових прав на відміну від класичних юристів, що описують окремі види прав на речі, більш послідовно виділяли особливо важливий для системи феодального землеволодіння інститут володіння тощо. При Ацо, який жив до 1230 року школа гласаторів досягла вершини свого розвитку. Підсумок же діяльності гласаторів підвів Аккурсій (бл. 1182-1263 рр.), який приблизно в 1250 році склав зведені глоси з більш, ніж 96 000 глос своїх попередників, узагальнивши тим самим більш, ніж сторічну роботу юристів-гласаторів над

текстами римського права (Косарев А. И., 1986, с. 46). Збірник «Glossa ordinaria» протягом кількох століть розглядався як зразковий і найбільш авторитетний у галузі римського права.

Подальший розвиток юриспруденції відбувався шляхом освоєння не самих оригінальних римських правових пам'яток, а глос на них. На зміну школі гласаторів з початком XIV ст. приходить школа коментаторів або, як їх ще іноді називають, постгласаторів. Засновниками цього напрямку були Жак де Ровіньї та Раймондо Лулій. Безперечною заслугою коментаторів була спроба філософського осмислення права та оцінка юридичних норм з позицій природного права, використання діалектики та казуїстики. Це дозволяло їм пристосувати римське право до потреб сучасного життя. Розбираючи глоси, коментатори намагалися виявити в них якісь загальні принципи, з яких виводили суто логічним шляхом принципи приватні. Останні в свою чергу піддавалися класифікаціям за будь-якими суто формальними ознаками. У своїх коментарях постгласатори, відступаючи від первинного сенсу конструкцій римського права, провели значне його узгодження з нормами канонічного, міського і звичаєвого права. Пристосоване до умов феодального суспільства римське право в обробці постгласаторів було відновлено в багатьох країнах Західної Європи. Найвідомішими коментаторами були Бартоло де Саксо-феррато, Бальд де Убальдіс, Ясон де Майнус. Усього відомо 136 імен представників цієї школи (Задорожний Ю. А., 2007, с. 22).

На початок XVI ст. вичерпала себе й школа коментаторів, її різко критикували італійські гуманісти епохи Відродження за схоластичний підхід. Змінили коментаторів правознавці-гуманісти, які стали піддавати ці тексти філологічному й історичному аналізу. На відміну від гласаторів і постгласаторів вони прагнули насамперед відновити первісний варіант римського правового тексту. Виникнення історико-філологічного способу аналізу пов'язано з іменами французького філолога Гійома Бюде, італійського юриста Андрія Альгато та німецького юриста Ульріха Цазі, а вищі досягнення цієї школи – з ім'ям видатного французького правознавця Жака Кюжа – чудового юриста і філолога. Представники цієї школи прагнули з'ясувати первісне значення норм Корпусу Юстиніана, спираючись на філологічне тлумачення джерел, з урахуванням особливостей часу їх створення. Саме представникам цієї школи, Дені Годфруа та його синові Якобу (Теодору), належать ідеальні для свого часу видання *Corpus juris civilis* та коментарі до *Codex Theodosianus* (Сидорчук Н. Г., 2012, с. 126).

Своєрідною протиположністю історико-філологічному напрямку слугувала систематична (догматична) школа, найбільш видатним представником якої був Доно Юг Донелл, котрий розробив першу

цілісну систему римського права – досить близьку за своїм характером до інституційної. Недоліком цих шкіл була суто теоретична орієнтація, тому цілком природним стало виникнення течій практичної спрямованості, представники яких намагалися обґрунтувати тезу про неможливість застосування римського права взагалі (Франсуа Отман) або, принаймні, без урахування засад місцевого (національного) права (Андреас Гайль) (Порівняльне правознавство, 2003, с. 127).

Центром розвитку юридичної науки в Середньовічній Європі в кінці XI ст. став Болонський університет, який продовжував зберігати ці позиції впродовж XII-XIII століть. Перший європейський університет з'явився в Болоньї зовсім не випадково. Етруски, що заснували місто, назвали його Felsina. Пізніше його завоювали й заселили галли. Римляни перейменували поселення на Bononia (від слова bono – добре). Згодом справи у міста насправді пішли добре. Після краху Римської імперії місто стало вільної комуною й перейменувало себе на Болонью, а незабаром перетворилося на потужний торгівельний та ремісничий центр під заступництвом папського престолу. Поширення тут нових суспільних верств, зокрема інтелігенції, зростання авторитету висококваліфікованих фахівців, незалежно від їхнього соціального походження, утвердження нових демократичних засад і деяких можливостей вільнодумства, а також розквіт торгівлі і промисловості посприяв розвитку науки і мистецтв (Сидорчук Н. Г., 2012, с. 124).

Визначний чинник, якому Болонський та інші університети значною мірою завдячують своїм виникненням – це зростаючий інтерес до вивчення римського права, в якому міські жителі знаходили в готовому вигляді правові норми, що регулювали торгівельні відносини. Ще в X ст. у Болоньї існувала школа вільних мистецтв, де учні в вигляді додаткових занять до курсу риторики вивчали римське право. Найбільшого розквіту вона набула наприкінці XI ст., коли там викладав Ірнерій. Він самостійно опанував юстиніанське право і отримав репутацію відомого законознавця (легіста). Він був дуже освіченою людиною в тогочасній Італії, знав досконало право, користувався популярністю навіть в наступних поколіннях юристів і не лише Болоньї. Ірнерій відкрив спеціальну юридичну школу на прохання Матильди, колишньої маркграфині Тоскани і частини Ломбардії. Виступаючи прихильницею Папи Григорія VII в його боротьбі з імператорами Священної Римської Імперії, вона була проти запрошення до своїх судів легістів з Равени, які традиційно були налаштовані проти Папського престолу. Вона побажала мати в Болоньї свою школу права, яка готувала б лояльних до Папи юристів. Таким чином, у 1088 році Ірнерій відкрив публічні лекції.

У подальші роки в Ірнерія з'являється велика кількість учнів і дуже скоро Болонські професори

права отримують європейське визнання. Сталося це завдяки передовим методам викладання і за сприяння германського імператора Фрідріха I Барбароси, короля Ломбардії, який був дуже зацікавлений у вивченні римського права, авторитет якого можна було використовувати у політичній боротьбі. Фрідріх I надав тим, хто вивчав у Болоньї право, такі привілеї: по-перше, вільно пересуватися усіма країнами, користуючись захистом від його імені, а по-друге, бути підсудними в Болоньї тільки суду виключно професорів або єпископа. Усе це було оформлено в вигляді спеціальної хартії, яка стала першим у Старому світі університетським статутом.

Професорів студенти призначали на певний час. Перші отримували від учнів гонорар і зобов'язувалися ніде, крім Болоньї, не викладати. Перебуваючи в залежності від університету і будучи лише вільними в керівництві заняттями студентів, вчителі могли набути авторитет і вплив на слухачів виключно своїми особистими якостями і педагогічними талантами (Суворов Н. С., 1898, с. 240). Професори Болонської школи, займали високе положення як у самій Болоньї, так і за її межами. Вони були звільнені від податків та військової служби і автоматично отримували всі права громадян Болоньї, навіть якщо вони там не народилися. Університет завдяки репутації своїх професорів розглядався як осередок римського права. Багато науковців та істориків вважають, що саме в ньому можна знайти ґрунтовне знання римських законів та церковних правил. Саме це слугувало основною причиною виникнення такого палкого бажання молоді з усіх куточків Європи почути з уст самих професорів основи права.

Місце розташування Болоньї, її здоровий клімат, багатство міста, сам його статус – все це пояснює причини надзвичайної популярності юридичної школи. Разом з молоддю, люди вже зрілого віку, часто залишивши на батьківщині родину, заняття, почесне звання, прагнуть до Болоньї за знаннями. Навіть дітей коронованих осіб відправляли сюди для вивчення права і витончених мистецтв. У стіни Болонського університету допускалися навіть жінки, причому не тільки з метою слухати лекції, але й викладати. Професори Болонського навчального закладу не допускали вільного трактування норм римського права. Більше того, дотримання римської правової норми визнавалось ними беззаперечною вимогою не лише в навчальному процесі, але й у практичній діяльності. Принцип суворого дотримання норми права сприяв не лише відродженню істинного римського права, але й формуванню правової культури суспільства. Тут активно велись наукові дискусії та визначались теоретичні правові положення, теорії, доктрини, трактувались та пояснювались норми римського права, обґрунтовувались ідеї необхідності сприйняття права як важливого інструмента забезпечення порядку та справедливості в суспільстві.

Випускники Болонського університету були не тільки освіченими, а й досить активними, адже вони впевнено пропагували доктрину глосаторів. У Франції П'єр де Блуа, Жак де Ревін, Гільйом Дюран, в Англії – Вакаріус, Франциск Аккурсій; в Іспанії Пон де Ларіда; в Італії численна група легістів проводили лекції задля поширення тих знань, які вони отримали в Болоньї. Крім цього, більшість юридичних факультетів, які засновувались згодом, були створені саме за зразком цього університету його ж професорами: в Італії – Падуанський (1222), Віченцьський (1204) та ін; в Арагонії – Перпіньянський (1343); у Франції – університет в Монпельє, заснований Плацентином в кінці XII ст. Саме завдячуючи роботі професорів та їхніх студентів, римське право ставало загальнодоступним явищем, яке повинно було служити всім законам християнських народів.

Римське приватне право, завдяки організації та діяльності Болонського університету, стало провідною навчальною дисципліною в системі юридичної освіти країн романо-германської правової сім'ї, формування якої безпосередньо пов'язане з відродженням римського права в стінах університету. Болонську систему юридичної освіти та методику викладання римського права було запозичено університетами інших європейських міст, такими, як: Піза, Саламанка, Падуя, Монпельє, Орлеан, Тулуза, Париж та іншими.

Діяльність французької історичної школи римського права тісно пов'язана з ім'ям видатного теоретика, мислителя, вченого Якова Куяція (1522-1590 рр.). Подібно глосаторам він вивчав та аналізував римське право на основі першоджерел, що дало змогу отримати вагомні результати. Вчений розглядав римське право в тісному взаємозв'язку як з культурою Стародавнього Риму, так і тим суспільним середовищем, в якому воно сформувалось. Вчений прийшов до висновку про неможливість досконалого вивчення та розуміння римського права без врахування тих умов, в яких воно виникло і розвивалось. Він є одним із найактивніших популяризаторів римського права в середньовічній Європі. Завдяки його активній діяльності створюються та успішно функціонують кафедри римського права на юридичних факультетах в університетах міст Парижа, Туріна, Бурже, Гренобля, Валенси та інших.

Римське приватне право, яке викладалось у всіх без винятку середньовічних університетах, складало концентруючу вісь навколо якої формувалась уся система вищої юридичної освіти в Європі. У період Середньовіччя римське право, окрім Італії та Франції, викладається ще й в інших державах, наприклад, Іспанії, Нідерландах, Німеччині тощо (Задорожний Ю. А., 2007, с. 21).

Активний розвиток університетської освіти здійснювався на теренах Німеччини, яка була проголошена в 962 році правонаступницею Стародавнього Риму та називалась «Священною

Римською імперією германської нації». Німецькі монархи, вважаючи себе наступниками римських «августійших імператорів», активно сприяли відродженню римського права, за допомогою якого намагались утвердити в державі абсолютну владу монарха (Мінченко О., 2006, с. 25). Випускники юридичного факультету університету м. Болоньї запрошувались до Німеччини, де займали не лише важливі державні посади при імператорському дворі, але й були великими подвижниками римського права в університетах, активно заснування яких припадає на XIV ст. Починаючи з XIV століття, виникає цілий ряд німецьких університетів – у Празі (1348), Відні (1368), Кельні (1388), Ерфурті (1392), Вюрцбурзі (1402), Лейпцигу (1409). Найперший німецький юрфак, на якому римське право вважалось провідною навчальною дисципліною, засновано в Гайдельберзі 1385 р. (Мінченко О., 2006, с. 140). Окрім ведення аудиторних занять та здійснення наукових досліджень, професори римського права займалися практичною діяльністю. За їх участю при університетах створювались спеціальні комісії не лише з метою надання практичних рекомендацій місцевим суддям щодо застосування норм римського права при прийнятті ними юридичного рішення, але й для підготовки конкретного висновку у тій чи іншій життєвій справі. З часом із консультативних, дорадчих органів, такі університетські комісії поступово перетворюються у судові колегії. Зауважимо, що сучасна Європейська правова освіта заснована на вищезазначених ідеях. Європейська стратегія, за визначенням В.О. Огнев'юка, є новим етапом у розвитку концепції сталого людського розвитку, що відображає багатоаспектність суспільного життя, закономірності його відтворення і розвитку (Освітологія: витоки наукового напрямку, 2012, с. 28).

Висновки. Отже, відродження вивчення римського права – головний чинник, що сприяв виникненню романо-германської правової сім'ї. Країни, що входять в цю сім'ю – це історично ті країни, в яких юристи і практики отримували правову освіту в університетах, сприймали правові концепції, погляди і думки школи римського права, які лягли з часом в основу законодавства всіх європейських народів. Роль університетів також полягала в тому, що вони допомогли встановити транснаціональний характер правознавства на Заході, оскільки протягом трьохсот років (з 1050 по 1350 рік) уся Європа становила єдиний культурний організм. Завдяки постійному вивченню римського права, в країнах Західної Європи склалися єдине юридичне мислення та типова юридична практика, що також стало об'єднуючим фактором багатьох народів, фактором спільності їх матеріального та духовного життя.

Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з дослідженням тенденцій правового становлення і розвитку європейської та вітчизняної університетської освіти.

Література

1. Задорожний Ю. А. Роль римського права у процесі становлення та формування юридичної освіти в країнах Західної Європи / Ю. А. Задорожний // Повітряне і космічне право: Юридичний вісник. – 2007. – № 1. – С. 21 – 26.
2. Косарев А. И. Римское право. – М.: Юрид. лит., 1986.
3. Мінченко О. Юридична професія у Німеччині : аналіз окремих питань / О. Мінченко // ПравоУкраїни. – 2006. – №1. – С.140-142.
4. Освітologia: витоки наукового напрямку: монографія // В. О. Огнев'юк, С. О. Сисоєва, Л. Л. Хоружа та ін., за ред. В. О. Огнев'юка. – К.: Едельвейс, 2012. – 264 с.
5. Порівняльне правознавство: Підр. Для студ. юрид. спец. вищ. навч.закладів / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов; За ред. В. Д. Ткаченка – Х.: Право, 2003. – 274 с.
6. Сидорчук Н. Г. Середньовічний університет : мистецтво педагогічної дії / Н. Г. Сидорчук // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2012. – №66. – С. 123-126.
7. Суворов Н. С. Средневековые университеты. – М.: Типолит. т-ва И. Н. Кушнеров и Ко, 1898. – 254 с.
8. Ivani O. Professional legal awareness in the modeling of teacher behavior / O. Ivani // European Jounl of Contemporary Education, 2014. – Vol.10, №4, pp.264-270, DOI:10.13187/ejced.2014.10.265.

HISTORYCZNE ZASADY ODRODZENIA I POPULARYZACJI PRAWA RZYMSKIEGO PRZEZ UNIwersytety ŚREDNIOWIECZNE

Ivanij Elena, doktor nauk pedagogicznych, adiunkt katedry historii światowej i metodyki nauczania nauk społecznych, Sumski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny imienia A. S. Makarenko, 87 Romenskaya, 40002 Sumy, Ukraina, ya@lenusichka.ru

Przez autora został zbadany stopień wpływu średniowiecznych uniwersytetów Europy Zachodniej na proces odrodzenia i popularyzacji prawa rzymskiego; rozpatruje się historia powstawania prawa rzymskiego na uniwersytetach we Włoszech, Hiszpanii, Niemczech, Francji i roli w tym Uniwersytetu Bolońskiego jako centrum rozwoju nauki prawniczej w Europie Średniowiecznej. Prawo rzymskie, jak żaden inny czynnik w Średniowieczu, przyczyniło się do przełamania państwowych i innych granic terytorialnych, stworzenia jednolitej organizacji europejskiej kultury prawnej, prawniczej nauki i edukacji.

Słowa kluczowe: Bolońska szkoła; glossatorzy; epoka Średniowiecza; prawo rzymskie; rozwój edukacji uniwersyteckiej.

HISTORICAL BASES OF THE ROMAN LAW REVIVAL AND POPULARIZATION OF IT BY MEDIEVAL UNIVERSITIES

Ivanii Olena, candidate of pedagogical science, Associate professor, Associate professor of the World history Department, Sumy State Pedagogical Makarenko University, 87 Romenskaya str., 40002 Sumy, Ukraine, ya@lenusichka.ru

In the offered article the degree of influence of the Western Europe medieval universities on the process of the Roman law revival and popularisation of it are examined. We examine the history of the Roman law formation in the universities of Spain, Germany, France and the role in it of Bologna University as the centre of juridical science in the Medieval Europe. It has been shown that the Roman law, as any other factor of the Middle Ages, contributed to the overcoming of state and other territorial boundaries, to creation of unified organisation of European legal culture, juridical science and education.

It has been made the conclusion that the revival of the Roman law studying is the main factor that contributed to the appearing of Roman-Germanic legal family; it is historically those countries where jurists and practice workers were getting juridical education in the universities, were perceiving legal conceptions, views and thoughts of the Roman law, which in the process of time lied in the basis of legislation of all European nations. It was shown that the role of the universities also lied down in the help of defining the transnational character of Western jurisprudence, as during three hundred years (from 1050 till 1350) the whole Europe was the united cultural organism. In the Western Europe countries the juridical thinking and typical juridical practice were formed, that also became the factor that united a lot of nations, the factor of community of their material and spiritual life.

Key words: Bologna school; the Middle Ages; the Roman law; university education development.

Стаття надійшла до редакції 01.08.2016

Прийнято до друку 29.09.2016